

סימן לא – על הגמול

על בת פלוני לפלוני ועל יצירת הולד

ראשי פרקים:

- על הגמול – מבוא לסוגיית הזיווג
- פרק א – על הזיווג
- פרק ב – מהו זיווג ראשון ומהו זיווג שני?
- פרק ג – מה בדיוק נקבע בזיווג הראשון?
- פרק ד – יצירת הולד – מתי היא?
- פרק ה – מה מתרחש ארבעים יום קודם יצירת הולד?
- פרק ו – מהו ה"מזל" על פיו נקבע זיווג ראשון?

על הגמול – מבוא לסוגיית הזיווג

"מפנות הדת ויסודותיה הוא להאמין ביושר משפטי השם יתברך להיות האדם נגמל ונענש בכל ענינו לפי מעשיו אם טוב ואם רע... ואם כן אף הזיווג מכלל הגמול או הפכו, בהזמין השם בגורלו אשה משכלת והגונה או ההפך, וזהו שאמרו [ריש לקיש] 'אין מזווגין לאדם אלא לפי מעשיו' רצה לומר: צנועה לצנוע ופרוצה לפרוץ והדומה לזה."

(מאירי, בית הבחירה, סוטה ב, א)

כלומר, מדברי ריש לקיש מתבאר שהזיווג איננו נקבע ארבעים יום קודם יצירת הולד, אלא נקבע במהלך שנותיו של האיש לפי מעשיו. הדברים סותרים, לכאורה, את דברי רב (סנהדרין כב, א; סוטה ב, א) 'ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני'.

סתירה נוספת. דברי רבב"ח בשם רבי יוחנן (סנהדרין כב, א; סוטה ב, א) על הזיווג: "וקשין לזווג כקריעת ים סוף", גם הם משמעותם הפשוטה היא שזיווגו של אדם לא נקבע מראש. שכן אילו היה נקבע, לא היה צריך להיות קושי בעצם זיווגו אלא די היה להפגישו עם בת זוגו. בסתירה לדברי רב – "ארבעים יום" וכו'.

על שאלות אלו עונה הגמרא בריש מסכת סוטה: "לא קשיא. כאן בזיווג ראשון, וכאן בזיווג שני". דהיינו: דברי רב נאמרו לגבי זיווג ראשון, ודברי רבי יוחנן כמו גם דברי ריש לקיש נאמרו לגבי זיווג שני.

בפרקים הבאים ננסה להגדיר את המושגים בהם השתמשו חז"ל והראשונים: זיווג ראשון, זיווג שני, יצירת הוולד, והמזל על-פיו נקבע הזיווג הראשון.

פרק א. על הזיווג

רש"י על אתר (סוטה ב,א) מסביר את ההבדל בין זוג ראשון לזיווג שני כדלהלן: זיווג ראשון – לפי המזל. זיווג שני – לפי מעשיו, וקשה לזווג לפי שאינה בת זוגו.

במילים אחרות, דברי רב על הקביעה המוקדמת (ארבעים יום קודם היצירה) נוגעים לזיווג ראשון. ולכן זיווג זה איננו כרוך בקשיים כ"קריעת ים סוף", ואיננו מותאם לזכויותיו של אדם, אלא קשור בהכרזה המוקדמת. בעוד שדבריהם של רבי יוחנן וריש לקיש עוסקים בזיווגו השני של אדם הנקבע לפי מעשיו.

השאלות:

מהו זיווג ראשון, ומהו זיווג שני?
מה בדיוק נקבע בזיווג הראשון?
יצירת הוולד – מתי היא?
מה מתרחש ארבעים יום קודם יצירת הולד?
מהו ה"מזל" על פיו נקבע זיווג ראשון?

התשובות.

פרק ב. מהו זיווג ראשון ומהו זיווג שני?

הר"ש משאנץ בתוספותיו (סוטה ב, א. ובשטמ"ק שם הובאו הדברים בשם תוס' הרא"ש) ביאר כפשוטו שזיווג ראשון הוא נישואין ראשונים של אדם, זיווג שני הוא נישואין שניים "כגון אלמון לאלמנה". אלא שהוסיף "אבל בחור שנשא אלמנה או איפכא – הוי כמו זיווג ראשון.

מדבריו נובע שכיום רוב הזוגות נישאים בזיווג ראשון, לפיכך דברי ריש לקיש על הגמול בזיווג ודברי שמואל על קושי הזיווג אינם נוגעים לרוב הזוגות הנישאים אלא רק למיעוט קטן בלבד.

לעומת זאת, המאירי ביאר שם שזיווג ראשון הוא בזמן הקטנות, בזמן שאיננו ראוי עדין לעונש וגמול. "והוא הנקרא זיווג ראשון, מצד שסתמו [של זיווג ראשון]

הוא בזמן הקטנות סמוך לפרק¹. וזיווג שני הוא זיווג בגיל מבוגר יותר "בזמן ראוי לעונש וגמול". לשיטתו היום מצוי יותר דוקא הזיווג השני.

ביאור שלישי למושגים זיווג ראשון וזיווג שני, מובא להלן בפרק ה, בשם ר' משה אלמושינו.

פרק ג. מה בדיוק נקבע בזיווג הראשון?

רש"י בסוטה שם, כתב "זיווג ראשון – לפי המזל". "לפי המזל" – הינו לפי חוקי הטבע שקבע הקב"ה בעולמו, "ויעמידם לעד לעולם – חק נתן ולא יעבור". כך מפורש ברמב"ן עה"ת (דברים יח, ט): "כי הבורא יתברך כאשר ברא הכל מאין, עשה העליונים מנהיגי התחתונים אשר למטה מהן, ונתן כוח הארץ וכל אשר עליה בכוכבים ומזלות... והנה הנהגתם מעת היותם עד לעולם ועד – גזירת עליון אשר שם להם".

משמעות הדברים, שהזיווג הראשון איננו נקבע רק על פי זכויות וחובות, אלא על פי הנתונים הטבעיים של האדם. נתונים אלו הם בעצם הנטיה הטבעית הנקבעת לאדם לחבב ולאהוב את בן גילו שנולד במזלו (ר"ן נדרים לט, ב, ד"ה ובבן גילו) – כלומר המתאים לו לפי טבעו.

דברי רש"י אלו עומדים לכאורה בסתירה לפירוש המצוי של דברי רב. דהיינו שארבעים יום קודם יצירת הולד נקבע בגזירת מלך מי ישא את מי. שהרי רש"י למד שבזיווג הראשון הכללים הטבעיים קובעים ולא גזירת מלך. אלא אם נפרש שגזירת ארבעים יום היא גזירת מלך שנקבעת לפי הטבעיים, וצ"ע.

וכדי להבין את הדברים ראוי להבין קודם כל את משמעות המילים "ארבעים יום קודם יצירת הולד".

1. מהו סמוך לפרק? איתא: "והמדרין בניו בדרך ישרה והמשיאן סמוך לפרקן – עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהליך" (סנהדרין עו, ב). המאירי שם בשם רבותיו פירש כי פרק הנישואין הוא גיל י"ח, כדאיתא במשנת אבות, וסמוך לפירקן הינו "שישיאם קרוב לזמן הזה או קודם לו הרבה. וכעין מה שאמרו אנא נסיבנא בשיתסר ואי הוי נסיבנא בארביסר הוא אמינא לשיטנא גירא בעיניה". המאירי אזיל לשיטתו ביבמות קיב, ב, שיש איסור אפילו לקיים נישואי קטן. עוד אפשר לומר שגם אם "פרקן" היינו גיל י"ג, סמוך לפרקן הינו סמוך ואחרי, כלומר מיד כשהגדילו, וכעין הא דאין אישה מתעברת אלא סמוך לטבילתה (נדה לא, ב). וכן למד הב"י (אבהע"ז ס' א) בדעת הרמב"ם (פכ"א מאיסורי ביאה הלכה כה, שלא כדעת הב"ח שם). וכהסבר המאירי או הב"י צריך לפרש בדעת שו"ת הרשב"א (ח"א ס' תתג) הסובר שאסור להשיא קטן גם סמוך לגדלותו.

לעומת זאת שיטת רש"י ותוס' (סנהדרין שם), שסמוך לפרקן היינו סמוך לגדלותו, אף שעדיין הם קטנים. ולענייננו, דברי המאירי בהגדרת זיווג ראשון "בזמן שאיננו ראוי עדין לעונש וגמול" מובנים היטב גם אם זמן זה הוא אחר גיל מצוות אך קודם גיל עשרים בו מתחייבים בדיני שמים (ירושלמי סנהדרין פ"ט ה"ה, וב"ר נח, א, וברש"י ריש חיי שרה). ואם כן, לשון המאירי "בזמן הקטנות", ראויה להתפרש כקטנות מתחת לגיל כ' ולא כקטנות מתחת ל"ג.

פרק ד. יצירת הוולד – מתי היא?

העולם רגיל לפרש שרגע "יצירת הוולד" הוא הוא רגע התחלת העיבור. וארבעים יום קודם – היינו ארבעים ימים לפני מועד העיבור. (וצ"ב למה הדבר נקבע דווקא ארבעים יום קודם ולא שמונים או מאה וכד'). אולם מדברי חז"ל במקומות אחרים נראה ברור שמועד יצירת הוולד איננה תחילת העיבור, אלא התחלת היום הארבעים ואחד מתחילת העיבור, דהיינו המועד בו מקבל העובר צורת אדם וחדל להיות לעניין טומאה (יבמות סט, ב) כמיא בעלמא. דברי חז"ל מפורשים בכמה מקומות:

סנהדרין צא, ב: "אמר לו אנטונינוס לרבי: נשמה – מאימתי ניתנה באדם? משעת פקידה או משעת יצירה?" וברש"י שם: "משעת יצירה – שנקרם כולו בבשר וגידין ועצמות. פקידה – משעה שהמלאך פוקד הטיפה ומביאה לפני המקום מה תהא עליה..."

נדה נז, א: "אי הכי מאי למימרא? מה דתימא לא בקיאי ביצירה – קמ"ל" וברש"י שם: "לא בקיאי ביצירה – וכי קברי [הכותים] נפל, לא ידעו דהוא בן ארבעים יום, וסברי מיא בעלמא הוא ואינו מטמא".

מדרש שכל טוב (בובר) בראשית, פרק יט: "למד אברהם אבינו מיצירת האדם. שנאמר: 'כחלב תתיכני' – זה תחילת שכבת זרע. 'וככגינה תקפיאני' – זה אחר קליטה. 'עור ובשר תלבישני' – זה תחילת יצירה. 'ובעצמות וגידין תסוככני' – זה סוף יצירה". וכן הוא בקצרה בבראשית רבה, פר' יד, ה, ובויקרא רבה פר' יד, ט.

ויקרא רבה פר' כג, יב: "כל ארבעים יום הקב"ה עוסק בצורת הוולד". (וראה עוד במדבר רבה פר' ט).

פרק ה. מה מתרחש ארבעים יום קודם יצירת הולד?

נמצאנו למדים ששני מועדים בהריון מוגדרים היטב בלשון חז"ל. מועד תחילת ההריון, "הפקידה" (רש"י לעיל) או "הקליטה" (מדרש שכ"ט לעיל) המתאים ל"רגע ההפריה" בשפת ימינו, ומועד היצירה – מועד ריקום איברים – שהוא מאוחר הרבה יותר. ואם מועד היצירה חל ארבעים יום אחר ההפריה – מתבאר בפשיטות שארבעים יום קודם ליצירה הוא מועד הקליטה, תחילת ההריון – רגע ההפריה בשפתנו היום. וכן כתב התשב"ץ (ח"ב סי' א) ד"ארבעים יום קודם יצירת הולד – ר"ל ברגע ההריון", כן משמע במהרש"א ח"א ריש סוטה, וכן ביאר בספר "מאמץ כח" לרבי משה אלמושנינו (ונציה שמ"ח) בדרוש הרביעי, (דף לה ע"א) "כי עת ההריון הוא ארבעים יום קודם יצירתו במעי אמו כמו שפי' רש"י ז"ל שם בסוטה ריש פ"ק".

בתחילת ההריון – בשעת ההפריה – נקבעים, כידוע, תכונותיו הגנטיות של העובר, תכונות התלויות בביצית המסויימת שהופרטה ובתא הזרע המסויים שהיפרה אותה. בין התכונות הללו גם תכונות ההתאמה העתידיות בין הילוד לבין בת פלוני. משמעות הבנה זו, שבדרך הטבע נקבעת מידת ההתאמה בין פלוני לפלונית, כשתמיד קיימת פלונית אשר ההתאמה אליה מצד פלוני היא מירבית. מכאן שבאופן טבעי לא נקבעת אז גזירה מי ישא את מי, אלא רק התאמה, מי מתאים למי. בכך מובנים היטב דברי חז"ל (מ"ק ק יח, ב) "שמה יקדמנו אחר ברחמים".

דאיתנא להכי, נוכל להבין על דרך הפשט את דברי הגמ' בריש סוטה שרק זיווג ראשון קשור בהכרזת בת הקול במועד ההפריה ארבעים יום קודם יצירת הולד. שהרי בגיל הצעיר, בו מתרחש בדרך כלל הזיווג הראשון, להתאמה הגנטית יש השפעה רבה מאד על בחירת הזיווג, הרבה יותר מאשר בגיל מאוחר יותר. וכמובא בספר "מאמץ כח" לרבי משה אלמושנינו שם (דף לג ע"א): "המזג והתכונה אשר הם גם הם מפאת המערכה [מערכת המזלות – מערכת הטבע] כנודע, כי **כפי מזגו ותכונתו יתאוו תאווה כפי הנאות למזגו ולתכונתו**".

זו תמיכה נוספת בהבנה שהכרזת "בת פלוני לפלוני" איננה גזירה שהכרחי שיהיה כך, אלא רק קביעה של ההתאמה במזגה ובתכונותיה של בת פלוני לפלוני, ולכן יוכל להשיגה בנקל אם יעשה ההשתדלות המקובלת.

וכמו שכתב בתשב"ץ שם ש"אם יתנהג [האדם] לפי טבעו – הגזרה מתקיימת" אך היא יכולה להתבטל אם יתנהג ע"פ שכלו. וכ"כ בספר מאמץ כח שם (דף לה ע"ב) "שעם היות שהמערכה תחייב או תורה הזיווג... אין ההוראה והחיוב הזה הכרחי, כי אפשר שינגדו האדם בבחירתו".

ואם כנים הדברים נקבל פירוש שלישי למושג "זיווג ראשון" שאיננו סותר את פירושי הראשונים, אלא מוסיף להם. מסתבר לומר שזיווג ראשון הנקבע ארבעים יום קודם יצירה הוא בעצם **זיווג בכוח**, כשהזיווג **בפועל** הוא הזיווג השני, התלוי גם בבחירה וגם בזכויות. זה הוא פירושו הנפלא של ר' משה אלמושנינו (מאמץ כח דף לו ע"ב).

ובסגנון אחר התנבא כזאת גם בספר באר שבע לר' יששכר בער איילינבורג (ונציה שע"ד) על סוטה ב, א, בהג"ה:

"והמחזור שבעיני הוא דעת חכמי האמת, כי קודם יצירת הולד יכריזו הזיווג המתניח אל נפשו והוא הזיווג הראשון. אך אחרי בואו לעולם והגיע עת נשוא ידינוהו לפי מעשיו. ואם זכה יטלנה ואם לאו יעבירוה ממנו ותנתן לאחר הטוב ממנו, והוא זווג שני לפי מעשיו".

ובלשונו של הסטיפלער זצ"ל בעל הקהילות יעקב, הביאו הגרמ"מ הלוי שולזינגר בספרו פניני רבנו הקהלות יעקב, עמ', לה-לו:

"הנה כבר נתאמת אצלי הרבה פעמים שמה שאמרו חז"ל 'ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני' – אין זו גזירה שהכרחי שיהיה כך, ...אלא שהבת קול אומרת שהישרות היא כך, והיא ראוי' לו, ויוכל להשיג אותה בנקל, ...אבל גם על זה נשאר ענין הבחירה, שהאדם במעשיו יכול לגרום שלא יזכה בה ולא תהיה שלו", עיי"ש.

בעצם העיקרון כבר קדם להם בשבלי הלקט, הביאו החיד"א בפתח עיניים עמ"ס סנהדרין ספ"ב, (דברי שבה"ל אלו נדפסו לאחרונה מכת"י בספר סדר אירוסין ונישואין לרבותינו הראשונים, סי' ב): "כי הבת קול איננה גוזרת דבר כי אם מגדת מה שהיצור עתיד לעשות בין טוב לרע, אבל ביד היצור לבחור בטוב ולמאוס ברע". וראה עוד בקובץ מבקשי תורה, כך ה, שידוכין ונישואין חלק שני – כד, (תשנ"ט) עמ' קסב-קסה.

ובאמת כבר קדם לכולם רבנו המאירי בריש סוטה שם, בהסבירו שזיווג ראשון הוא בזמן הקטנות, וענינו אז ע"פ "מערכת התולדה", וז"ל:

"והוא הנקרא זיווג ראשון, מצד שסתמו [של זיווג ראשון] הוא בזמן הקטנות סמוך לפרק יהיה ענינו כפי המקרה או מערכת התולדה. ועל זה אמרו ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני, ושדה פלוני לפלוני בנדוניתו, ...ודברי חכמים בהווה."

"מערכת התולדה" בלשון המאירי, משמעותה "המערכת הגנטית" בלשון ימינו. והדברים פשוטים ומאירים.

פרק ו. מהו ה"מזל" על פיו נקבע זיווג ראשון?

לאור האמור ברורה התשובה לשאלה האחרונה: "מהו ה"מזל", בדברי רש"י, על פיו נקבע הזיווג הראשון". "לפי המזל" בלשון רש"י או "מפאת המערכה" בלשון ר"מ אלמושינו – הינו לפי מערכת חוקי הטבע שקבע הקב"ה בעולמו, או כמפורט יותר במאירי – "כפי מערכת התולדה" – כי "כפי מזגו ותכונתו יתאווה תאוה כפי הנאות למזגו ולתכונתו", וכמבואר למעלה.

הוספת הגר"א נבנצל (תשע"א)

כמדומני על פי חכמי הקבלה זיווג ראשון הוא פעם ראשונה שאדם מתחתן, וזווג שני הוא פעם שני' ויותר שאותו אדם מתחתן, בין באותו גלגול ובין בגלגול נוסף. מאז חורבן הבית אין נשמות חדשות, והכל הם גלגולים, ולכן הכל היום הוא זווג שני.